https://doi.org/10.33919/cccnbu.24.1.17

СПЕЦИФИЧНИ ОСОБЕНОСТИ НА ДВЕ ПРОИЗВЕДЕНИЯ НА МЕМОАРНАТА ЛИТЕРАТУРА, ПОСВЕТЕНИ НА РУСКО-ТУРСКАТА ОСВОБОДИТЕЛНА ВОЙНА 1877–1878 Г.

Светослав Арсениев

Университет за национално и световно стопанство

Резюме: Мемоарната литература е едно от материалните проявления на историческата памет. Двете произведения – Год войны. (Дневник русского корреспондента 1878–1878 *гг.*) на В. И. Немирович-Данченко и Воспоминания о войне 1878–1878 *гг.* на Евгения Тур (Елизавета Салиас дьо Турнемир) са интересни поради различните позиции и гледни точки на авторите върху събития от войната. Дневникът и спомените се разглеждат в социокултурен, литературоведски и източниковедски аспект.

Ключови думи: мемоарна литература, спомени, дневници, Евгения Тур (Елизавета Салиас дьо Турнемир), В. Немирович-Данченко, Руско-турска война 1877–1878 *г.*

SPECIFIC FEATURES OF TWO WORKS OF MEMOIR LITERATURE DEVOTED TO THE RUSSO-TURKISH WAR OF LIBERATION 1877–1878

Svetoslav Arseniev

University of National and World Economy

Abstract: Memoir literature is one of the material manifestations of historical memory. The two works – *Год войны. (Дневник русского корреспондента 1878–1878 гг.)* of V.I. Nemirovich-Danchenko and *Воспоминания о войне 1878–1878 гг*. of Eugenia Tour (Elizaveta Salias de Turnemir) are interesting because of the author's position and viewpoint on events of the war. The diary and memories are examined in sociocultural, literary and source-based aspects.

Keywords: memoir literature, memories, diaries, Eugenia Tour (Elizaveta Salias de Turnemir), V. Nemirovich-Danchenko, Russo-Turkish War 1877–1878

А. Тартаковски разглежда историческото съзнание от като най-стария и присъщ феномен на духовния живот, посредством определяне на мястото на човека в потока на времето, анализа и усещането за минало, съвремие и бъдеще. Интересът към миналото се основава на различни фактори, свързани с обществени условия, емоционални и нравствени подбуди, естетически възгледи (Тартаковский 1997, 14). Едно от материалните проявления на историческото съзнание е именно мемоарната литература. В Русия тя се формира като отделен жанр през XVIII век, а век по-късно вече е обект на изследване – П. Пекарски (*Русские мемуары XVIII в.,* СПб., 1855) Н. Чечулин (*Мемуары, их значение и место в ряду исторических источников*, СПб., 1891) и др.

До 50-те години на XX век, в тогавашния Съветски съюз, интересът към изследване на мемоарната литература намалява по идеологически причини. С времето, благодарение на изследванията на М. Черноморски, А. Курносов и други, научният интерес към този вид литература постепенно се възстановява. В края на XX и началото на XXI век се наблюдава тенденция, при която традиционното разбиране за субективизъм започва да се преодолява и мемоарната литература вече се разглежда и като исторически източник. Например в статията в *Литературный энциклопедический словарь* (1987 г.), посветена на мемоарите, те са определени като авторско повествование за реални събития от миналото, в които авторът е участвал или на които е бил очевидец. На първо място, характерно за съветската критика, са посочени присъщият субективизъм и условна фактическа точност на мемоарите, но наред с това са подчертани и непосредственото и лично изразяване на личността на автора, което превръща мемоарите в ценен *документ* за времето си (ЛЭС 1987, 216). Тенденцията към утвърждаване на документалното начало в мемоарната литература е очевидна и през първото десетилетие на настоящия век. В *Литературная энциклопедия терминов и понятий* (2001) мемоарите са определени и като разновидност на *документалната* литература, и като една от разновидностите на изповедната проза, доколкото се явяват повествование на участник или свидетел на събития от политическия, обществен, културен живот, предадени с определена степен на истинност (ЛЭТП 2001, 525). Представлявайки едновременно литературно произведение и документален източник, мемоарите следва да се разглеждат в три аспекта.

Като образ на обществения живот в миналото, в социокултурен аспект, мемоарите могат да бъдат определени като културен феномен (Тартаковский 1980, 4), създаден от участници и свидетели на едни или други събития. В мемоарите, наред с информацията за тези събития, присъства и личната оценка на автора, осъзнал необходимостта от връщане към миналото (Орлова 2004, 11). Създаденият индивидуален писмен паметник дава възможност да се получи представа за обществения живот през определен период, пречупена през погледа и духовността

на отделния индивид и изграждаща се в процеса на личностно себепознаване. Личността на автора, неговият интелект, жизнен опит и обществено положение определят съдържанието и значимостта на тези произведения (Галлиулина 2006, 43).

В литературоведски аспект е важен въпросът за класификацията на произведенията на мемоарната литература. Съществуват различни подходи, като според традиционния към нея спадат спомени, дневници, литературни записки (Галлиулина 2006, 40), както и автобиографии – всички те представляващи разновидности на специфичен художествен жанр.

В източниковедски аспект мемоарите са специфичен вид писмени исторически източници. Според Н. Георгиева те отразяват разбирането на автора за миналото и са израз на неговите обществени и политически възгледи и позиции. В мемоарите се проявява дуалистичната природа на историческите източници – те са сведения за миналото и негово отражение, но същевременно и документална следа от епохата, през която са създадени, пренесени във времето, когато са публикувани и станали достояние на определен брой читатели, изпълнявайки информативна и публицистична функция (Георгиева 2012, 127). Понятието *източници от личен произход*, наложило се в съвременното руско източникознание, обединява в източниковедски аспект частната кореспонденция, дневниците и спомените, като по този начин се елиминират съществуващите между тях различия. Например записите в дневниците се водят ден за ден или с минимална пауза между времето на събитията и момента на записване, за разлика от спомените, които представят миналото от гледна точка на настоящето (Галлиулина 2006, 41).

Обект на изследване на настоящия материал са особености на произведенията на мемоарната литература, посветена на Руско-турската война от 1877–1878 г. и преводите на някои от тях. Анализът е на база на две издания: първото – *Год войны (Дневник русского корреспондента 1878–1878 г.)* на В. И. Немирович-Данченко в два превода: от 1977 г. с преводач и предговор Росен Тренков и от 2008 г., с преводач Екатерина Шишова и второто – *Воспоминания о войне 1877–1878 г.* на Евгения Тур (псевдоним на Елизавета Салиас дьо Турнемир), в превод на Виолета Божинова. Самите особености на преводите не са сред поставените цели.

Личността на автора е от важно значение в социокултурен аспект. Единият е военен кореспондент, очевидец на отбраната на Шипченския проход, втория щурм на Плевен и сраженията на Зелените възвишения. Вторият – тъщата на генерал Гурко, непосредствен свидетел на войната, възприемащ събитията със забавяне във времето и от разстояние.

През втората половина на 70-те години на XIX век Василий Немирович-Данченко е вече известен на четящата публика с художествено-етнографските си очерци във в. *Отечественные записки* и *Вестник Европы*. Заминава на фронта като военен кореспондент на в. *Новое время*, чийто

собственик е А. Суворин – един от изтъкнатите публицисти и издатели на онова време. Закономерно В. Немирович-Данченко през 1878–1879 г. публикува трите тома на *Год войны*… именно в издателството на Суворин. Немирович-Данченко е не само свидетел на военните действия, в определени моменти той е и участник в тях, за което е награден с два войнишки Георгиевски кръста – признание за изключителна смелост. Дневниците отразяват драматизма и жестокостта на войната, благородството на руския войник, емоциите и трагизма на българското мирно население. Позицията на военен кореспондент позволява на автора да общува с генерали и офицери, обикновени войници, българи от различни социални групи. Внимателен наблюдател и отчасти участник, Немирович-Данченко рисува подробна картина на бойните действия, описва бита на българското население, природата на страната ни, които го впечатляват силно. Честен и откровен към читателите си, той прави директна оценка на действията на някои генерали (например за Й. Гурко), поставяйки акцент върху последиците от техните действия, довели до клане на българското население. Трите тома на *Год войны*… стават популярни веднага след издаването им благодарение както на безспорните художествени качества, така и във връзка с големия интерес на тогавашното руско общество към събитията на Балканите.

Евгения Тур е сред най-популярните в Русия жени писатели от средата на XIX век. Още първата ѝ повест *Ошибка* (1849) я прави известна, а успехът я следва с романите *Племянница* (1850), *Три поры жизни* (1853–1854) и др. Е. Салиас дьо Турнемир се проявява и като критик и публицист, в частност в сп. *Русский вестник*, а през 1861 започва да издава собствено списание – *Русская речь*, което просъществува малко повече от година. Една от причините за спиране на изданието е принудителното заминаване на Е. Салиас дьо Турнемир от Русия, свързано с нейната позицията относно статута на Полша. Завръща се в родината си през 1869 г. и отново добива популярност с авторската си и преводна литература за деца, както и с религиозно-исторически произведения (Тур 2012, 15–18). С времето възгледите на Салиас дьо Турнемир се променят и към края на живота ѝ те вече са религиозно-консервативни, за разлика от либералните позиции в периода на публицистичната ѝ дейност.

Написаните през 1880 г. *Воспоминания о*… не са били предназначени за издаване, а са написани за внуците ѝ Василий и Дмитрий, синове на Й. Гурко, като важно свидетелството за съдбата на семейството и обстановката по време на войната. Салиас дьо Турнемир не споделя всеобщото въодушевление от началото на войната както поради множеството неуредици, които тя вижда в Русия, така и поради страха за живота на зет ѝ. При описанието на събитията от войната голямо значение имат споменатите вече пространствена отдалеченост и дългото време, за което новините от фронта достигат до хората в Русия. Този времеви вакуум се запълва с измислици и слухове, които, за разли-

ка от реалните новини, се разпространяват в Петербург много бързо. Момент на прелом в разбирането и усещането за войната настъпва след падането на Плевен, когато победният край се очертава като много по-близък и реален.

Тук е мястото да се спомене името на Надежда Воробьова, благодарение на която *Воспоминания о…* са издадени за пръв път през 2012 г. в Украйна, което е безспорен принос в обогатяването на руската мемоарна литература, посветена на войната от 1877–1878 г.

Разглежданите произведения принадлежат към две разновидности на мемоарния жанр – дневници (В. Немирович-Данченко) и спомени (Е. Тур). Сближава ги малката дистанция във времето на написването, а от позициите на днешния ден те са създадени в един и същи период. И двете излизат изпод перото на пишещи хора – важно обстоятелство, което ги отличава от мемоарните произведения на *неписатели*, т.е. военни, дипломати, медицински лица (Бураго 2017, 163). Отличителна черта на дневниците, като разновидност на мемоарния жанр в литературоведски аспект, е описанието от автора на определени *външни* събития и процеси, както и на *личните* преживявания и състояния (Троицкий 2014, 16). Записите се водят ден за ден или с малка разлика във времето, което се предполага да е валидно и за дневниците на Немирович-Данченко. Подобно на художествено-етнографските си очерци, авторът има особен усет към детайла, притежава точност и умее почти кинематографично да се фокусира при описанието. За разлика от него Салиас дьо Турнемир в спомените си се приближава до изповедната проза, където преобладават личните емоции. Новините от фронта (външни събития) се пречупват през ъгъла на дълбокото лично изживяване, което е водещо в повествованието и определящо при оценката.

Изтоковедският аспект в анализа на двата *източника от личен произход* разкрива две различни измерения на войната. *Год войны…* съдържа разнообразна информация: подробности за сраженията, движение на войските, военна и цивилна логистика, медицинско осигуряване и условия за лечение на ранените, оценка за действията на военните, продоволственото снабдяване на армията, действията на руската администрация, която поема управлението на освободените райони.

Авторът дава подробни сведения за боевете на Шипка по дни и конкретни периоди, представена е хронологията на пристигане на подкрепленията, допуснатите грешки при оценката на мястото за атака на турските войски, разгръщането и организацията. Такъв е подходът и при описанието на обсадата на Плевен. С драматизъм, но същевременно с военна точност, е предадено движението на частите към Шипченския проход в условията на непоносима горещина.

Ценни сведения намираме и за военните болници, санитарните влакове, транспортирането и грижите за ранените. Отделено е внимание на отношението на лекарите към милосърдните сестри и тежките

условия, при които последните често са принудени да работят. Друг въпрос от дейността на тиловите служби са пощенските съобщения, които са зле организирани.

Описанията на Немирович-Данченко не са лишени от субективизъм, но те са своеобразно свидетелство на времето и отразяват далеч не само лично мнение и оценки. В дневниците са намерили място и епизоди, които в известна степен противоречат на утвърдената представа за войната. Като пример могат да бъдат посочени действията на *Предния отряд*, неуспехът на които води до изтегляне от Стара Загора и като следствие българското население е подложено на клане. Може би това е и причината преводът на български език от 1977 г. да е значително редуциран по обем и съдържание.

Гледната точка във *Воспоминания о…* е коренно различна, като водещо е личното начало. Още преди обявяването на войната, когато цяла Москва тръпне в *тревожно очакване*, Салиас дьо Турнемир не крие отрицателното си отношение към манипулирането, според нея, на общественото мнение (споменат е в. *Московские ведомости*), неуредиците и проблемите в Русия. Това е като цяло оценката на предвоенните събития от страна на интелигенцията с либерални възгледи, точно описана от Ф. Достоевски в неговите *Дневники писателя* (Достоевский 2010, 556–561). Тук е мястото да се спомене, че идеята за война срещу Османската империя не се споделя и от Руския двор, но в края на краищата побеждава общественият натиск.

Началото на войната Салиас дьо Турнемир определя като трагедия за всяко руско семейство, за цялата държава. Тревогите за съдбата на зет ѝ я карат да вижда смисъла на войната по друг начин – оправдано е да се рискува живот за своето отечество, но абсолютно непонятно е защо трябва да се освобождават българите. Нещо повече – войната не е европейска, а азиатска, с присъщи за нея жестокости. По-късно, след съобщението за освобождаването на Търново, наречен от автора най-главен град на България, преминаването на Балкана, тревогата се преплита с гордостта от победите и личното участие на ген. Гурко в тях.

Драматизмът се завръща и доминира при вестта за големите загуби по време на щурма на Плевен, при описанието на жените в дълбок траур, които вижда по улиците, в трагичните сцени на заупокойните служби за загиналите воини. Настроенията често се сменят в зависимост от хода на военните действия, постоянно присъстват тревогата и страхът.

Естествено е да се приеме, че подобни са чувствата и настроенията в почти всички семейства, изпратили близки на фронта.

Разглеждането на посочените мемоарни творби, свързани с Руско-турската война от 1877–1878 г., не просто откроява различни гледни точки към едно и също историческо събитие в рамките на две разновидности на литературния жанр, традиционно възприеман като *фак-*

туален. То обогатява картината както с допълнителни факти, съпроводени от оценките на непосредствен участник, така и с личностното възприятие на това събитие от човек, ангажиран непряко и основно емоционално. Настоящият материал не си поставя за цел анализ на преводите на тази мемоари, но благодарение именно на преводите тези две произведения достигат до българския читател, представяйки многоаспектността на едно от най-значимите събития в българската история.

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА

Бураго, Д., 2017. Жанр: генезис и проблемы изучения. В: Ученые записки ВГУ. Витебск, 159–164.

Галлиуллина, Д. 2006. Проблема изучения мемуаров в отечественной исторической мысли. В: Ученые записки КГУ, т. 148, кн. 4. Казан, 36–45.

Георгиева, Н., 2012. Мемуары как феномен культуры и как исторический источник. В: Вестник РУДН, сер. *История России*, № 1. Москва, 126–138.

Достоевский, Ф., 2010. Дневники писателя. Москва: Институт русской цивилизации.

Литературная энциклопедия терминов и понятий, 2001. Обща редакция Н. Николюкин. Москва: Интелвак.

Литературный энциклопедический словарь, 1987. Обща редакция В. Кожевников, П. Николаев. Москва: Советская энциклопедия.

Немирович-Данченко, В., 1878. Год войны. (Дневник русского корреспондента 1878–1878 *гг.*), т. 1. Санкт-Петербург: Типография А. Суворина.

Орлова, Н., 2004. Речевой жанр „мемуары“ и его реализация в текстах носителей разных типов речевой культуры: автореф. … канд. пед. наук. Омск: УГУ.

Тартаковский, А., 1980. 1812 и русская мемуаристика: опыт источниковедского изучения. Москва: Наука.

Тартаковский, А., 1997. Русская мемуаристика и историческое сознание XIX века. Москва: Археографический центр.

Троицкий, Ю., 2014 Аналитика эго-документов: инструментальный ресурс историка. В: История в эго-документах. Исследования и источники. Екатеринбург: АсПУр, 14–31.

Тур, Е. (Елизавета Салиас дьо Турнемир), (2012). Воспоминания о войне 1877–1878 *гг.* Харков: Фолио.